

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
Journal of Defence and War Studies

Derleme | Review

Bernt Brendemoen'in Eseri Işığında Doğu Karadeniz'in İşgali ve Yaşananların (1916-1918) Sözlü Tarih Tanıkları ile Değerlendirilmesi
The Occupation of the Eastern Black Sea Region and Its Events (1916-1918) in Light of Bernt Brendemoen's Work: An Evaluation With Oral History Witnesses

Songül ALŞAN¹

¹ Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzincan.
Erzincan Binali Yıldırım University, Department of History, Erzincan, Türkiye.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin savaştığı cepheler dünya tarihi açısından çok önemlidir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı karşı cephesinde yer alması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmış Doğu, Batı, Güney cephelerinde sıkıştırılmıştır. Özellikle Doğu Cephesi'nde Ruslar ile yapılan mücadelelerde, Sarıkamış Kuşatma Harekatı'nda 3. Ordunun hemen hemen yok olması ile bölge savunmasız hale düşmüştür. Ruslar hızlı ve başarılı bir hareket gerçekleştirerek iki yıl gibi bir sürede Anadolu'nun kara ve deniz hattından hemen hemen ortalarına kadar ilerlemiştir. Deniz güzergahında Batum, Hopa hattından başlayan muhacirlik güzergahı, Artvin, Rize, Trabzon'un işgalleri ile Giresun, Ordu, Samsun, Bolu, Adapazarı, Düzce hattına kadar uzanırken, kara hattından, Trabzon'un yaylaları, Karadağ, Hıdırnebi gibi ormanlık iç kısımlardan; Havza, Merzifon, Tosya, Sivas, Gümüşhane hatlarına genel olarak yayılmıştır.

İşgal süreci, orduların durumu genel olarak akademik çalışmalarda yer almış ancak sözlü tarih çalışması alanında fazla bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu alanda özellikle Brendemoen'in eseri önemli katkılar sağlayacak hüviyettir. Çalışma, temeli itibarı ile dil alanında olsa da yapılan 139 görüşmede konu kısıtlamasının olmaması özgürlüğü ile tarih alanına ışık tutabilecek önemli bilgiler vermektedir. Özellikle Rus işgali, muhacirlik, bölge halklarının ilişkileri, sivil halkın yaşadıkları süreç, eserde açıklıkla ayırt edilebilmektedir. Çalışmanın kadın erkek katılımcılarla; yaşanan savaşı görmüş, duymuş nesle ulaşmış olması çalışmanın katkısını daha da artıran bir unsur olmuştur.

**ANAHTAR
KELİMELE**

Osmanlı Devleti | Birinci Dünya Savaşı | Trabzon | Sözlü Tarih

ABSTRACT

The First World War and the fronts on which the Ottoman Empire fought are crucial for world history. Particularly in the struggles with the Russians on the Eastern Front, the region became vulnerable after the 3rd Army was virtually destroyed in the Sarıkamış Siege Operation. The Russians carried out a swift and successful operation, advancing almost to the center of Anatolia along land and sea lines in just two years. The emigration route, which began at Batum and Hopa along the sea route, extended to Giresun, Ordu, Samsun, Bolu, Adapazarı, and Düzce, with the occupations of Artvin, Rize, and Trabzon. The land route extended generally to the plateaus of Trabzon, the forested interior of Karadağ and Hıdırnebi, and the Havza, Merzifon, Tosya, Sivas, and Gümüşhane lines. The occupation process and the state of the armies have generally been covered in academic studies, but little has been evaluated in the field of oral history. Brendemoen's work in particular, stands to make significant contributions to this field. While the study is primarily focused on language, the freedom of subject matter covered in the 139 interviews provides significant historical insights. The work clearly identifies the Russian occupation, immigration, the relations between the peoples of the region, and the experiences of civilians. The fact that the study reaches both male and female participants, as well as generations who witnessed and heard about the war, further enhances its contribution.

KEYWORDS

Ottoman Empire | World War I | Trabzon | Oral History

Atıf | Citation: Alşan, S. Bernt Brendemoen'in eseri ışığında Doğu Karadeniz'in işgali ve Yaşananların (1916-1918) sözlü tarih tanıkları ile değerlendirilmesi. SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, 36(1), 387-409. <https://doi.org/10.54078/savsad.1817501>

Sorumlu Yazar | Corresponding Author: Songül ALŞAN
songulalsan@gmail.com

Geliş Tarihi | Received 04.11.2025
Kabul Tarihi | Accepted 03.06.2026
Yayın Tarihi | Publication Date 30.06.2026

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı modern dünyanın yeniden şekillenmesi ve Avrupa güç dengelerinin kabul ettirilmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Avrupa ekseninde İngiltere gücünü tescilletirken, ABD geleceğin süper gücü adayı olduğunu kabul ettirmiş, Almanya zorunlu sınırlandırmalarla etkisizleştirilmiştir (Üste, 2018, s. 68-82). İtilaf Devletleri açısından bakıldığında, özellikle başı çeken; İngiltere, Fransa, Rusya; Osmanlı devleti ile ilgili olarak 19. yüzyıldan (bazı kırılma savaşları vardır özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Harbi) sonra savaş ve işgal hazırlıklarını yapmaya başlamıştır. Almanya da bu senaryoların tarafı olsa da Birinci Dünya Savaşı'nda zorunlu ittifakı sebebi ile Osmanlı Devleti ile sınırlı bir tarih aralığında (4 yıllık) (Özgüldür, 2021, s. 483) müttefik olmuştur. “Doğu Sorunu”, “Hasta Adam” gibi tanımlamalar ile Osmanlı toprak bütünlüğü anlayışından vazgeçilmiş, muhtemel işgaller ve ittifaklar ile ilgili olarak hazırlıklar yapılmıştır (Rose, 1922, s. 307,319; Bulut, 2012, ss. 245-255). İngiltere, Mısır, Kıbrıs gibi stratejik alanlarda önemli hazırlıkların temelini siyasi, askeri, ekonomik ve istihbari olarak atarken; Rusya Anadolu'nun kapısı olan Kars işgalinin (1877-1878, 93 Harbi) devamını getirerek geniş bir Anadolu istilası, Karadeniz hâkimiyeti ve İstanbul'u ele geçirme motivasyonu ile hareket etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliği, stratejik noktalar, hammadde ve petrol açısından Avrupalı devletlerin de ana hedefinde olmuştur. Bir anlamda Birinci Dünya Savaşı bir Avrupa güç dengeleri savaşı olarak çıksa da Osmanlı Devleti; bu kaçınılmaz savaşın hem Avrupa hem de Rusya açısından, merkezi olarak değerlendirilebilir.

Batı ekseninde ve okyanus ötesinde bu roller kabul edilirken, Osmanlı Devleti yenedünya sistemine modernleşme çabaları ile her ne kadar intibak etmeye çalışsa da; eğitim, teknoloji ve üretim alanlarında istenilen seviyeyi yakalayamadığı, baş döndürücü değişime ayak uyduramadığı için Birinci Dünya Savaşı ile saf dışı bırakılmaya çalışılmıştır. Rusya'nın giriştiği Anadolu istilası ile kısım kısım saf dışı bırakılan Osmanlı Devleti hızlı bir toparlanma gerçekleştirememiştir. İstila edilen Anadolu'da Doğu Karadeniz Artvin, Rize, Trabzon, Giresun Harşit Çayı'na kadar Rus işgaline uğramıştır.

Çalışmanın merkezini oluşturan, Doğu Karadeniz'in Ruslar tarafından işgali, etkileri ve yaşananlar 1916-1918 yılları arasını kapsamaktadır. Bu süreç öncelikle Sarıkamış Kuşatma Harekatı'nın Türkler aleyhine sonuçlanması ve Ülkenin Doğu kısımlarından sorumlu Osmanlı 3. Ordu'sunun neredeyse tamamına yakınının yok olması ile başlamıştır. Savaşta, Ruslar hızlı istihkam yetenekleri ve hızlı yol yapım çalışmaları (BOA, Y. MTV., D.287, G.85; Bayur, 1991, s. 362) ile Osmanlı Devleti'nin hızlı bir toparlanma sürecine girmesine fırsat vermeden ilerleme kaydedebilecek seviyeyi yakalamıştır. Kars, Ardahan ve Batum'un ardından 1914 yılı sonu ile 1915 yılının ardından Karadeniz'e doğru hızlı bir ilerleme stratejisi ile hareket etmiştir. Trabzon'u ana hedeflerinden biri olarak belirleyen Rusya bu amacına adım adım Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane gibi yerleri işgal ederek ulaşmıştır. Karadeniz'in kilidi olan şehir olarak düşünülen Trabzon için hem karadan hem Batum-Rize istikametlerinden deniz harekâtları ile çifte bir baskı uygulanmıştır. Kara ve deniz hattından ilerleyen Ruslar 1916 yılında istedikleri

işgali gerçekleştirmiş ve Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Bölgede düzenli Türk birliklerinin yanı sıra savaşa dâhil olan milis kuvvetlerin de direnişi başarısızlıkla sonuçlanmış, resmi evraklar başka illere havale edilmiş, taşınamayan kıymetli evraklar imha edilmiş, sivil halk göç etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşın bir başka paydaşı olan Ermeni faaliyetleri de hem casusluk hem de baskın faaliyetleri ile Ruslara destek verdiği gibi sivil halk üzerinde mezalim derecesinde olayların yaşanmasına sebep olmuştur.

İşgalin ardından bölgede kalıcı olmanın planlarını yapan Rusya, bölge ile ilgili tarihi ve sosyal envanter çalışmaları yapmış (BOA, HR.SY, D: 2884, G:4), bültenler çıkarmış ve eşitlik bildirileri yayınlarak halkın sempatisini kazanmak için yerli halkın katılabileceği organizasyonlar düzenlemiştir. Ayrıca bölgede yol, şose, ulaşım hatlarını gözden geçiren Rusya, kalıcı olma ve hızlı hareket etme kabiliyetlerini geliştirmeye çalışmıştır (Alşan, 2017, s. 126). İşgalle birlikte bölgede tespit edilen tarihi eserler ve yapılar için bilim kurulu bölgeye getirilmiştir. Bilim kurulu eşliğinde akademik çalışmalar da işgal döneminde bir yandan devam ettirilmiş özellikle envanter çalışması yapılmıştır. Kayıt altına alınan, değerli olduğu belirlenen bazı eserler depolanmaya, el konulmaya başlanmış ve bir kısmı da Rusya'ya götürülmüştür (Akarca,2014, ss. 26-30).

Savaş esirleri açısından da bölgede derin izler mevcuttur. Kayıplar, nerede olduğu belli olmayanlar ve esirler bölge için bir gerçeklik olmuştur. Rusya bu dönemde, savaşta ele geçirilen esirleri, çeşitli karantina merkezlerinde beklettikten sonra kara veya deniz yolu varsa tren hattı kullanarak esir kamplarına göndermiştir (BOA. HR.SY, D:2208, G:965; BOA, HR.SY, D:2206, G:5; Menteşoğlu, 2008, ss. 3-10; Ataman, 1990,99-107; İybar, 1950, s. 27). Savaşın etkisi ile bulaşıcı hastalıklar da bölgenin sıkıntı çektiği olaylardan biri olmuştur. Özellikle hijyen, beslenme, önleyici hizmetler ve bakım eksiklikleri savaş kayıplarının yanına hastalıktan ölenlerin eklenmesine sebep olmuştur (Mintslov, 2008, s. 32; Sağlam, 1941, s. 61; Saran,2007, ss. 22-24; Alşan, 2017, s. 175).

Bütün bu süreçleri savaş, yıkım, ölüm, işgal, el koyma adımları ile yaşayan halkın zihninde Rusya ve Ermeniler hakkında bir izdüşüm oluşturmuştur. Bu vakıalar, işgal, ölüm, göç, el koyma ve tecavüzler üzerinden nesilden nesile aktarıla gelmiştir (Alşan, 2014, ss. 173-184). Dile sirayet eden bu savaş psikolojisi deneyimleri-yaşantıları; deyimlere, hikayelere, lakaplara hatta hakaretlere varan savaş anıları yansımaları olarak bölgede bir algı oluşturmuştur. Ayrıca kullanılan Rum ve Ermeni tabirleri tamamen birbirine karışmış durumdadır. Gayrimüslim olarak anılan bu grubun tam ayrımı görüşmeciler tarafından yapılamadığı görülmektedir. Genel kullanım "gavur" kelimesidir.

Çalışmanın merkezine alınan Bernt Brendemoen'in eserinde de bu algıların yansımaları görülmektedir. Eserin ana çalışma alanı dil olsa da yapılan sözlü tarih çalışmasında kayıt altına alınan görüşmeler sözlü tarih alanına da ışık tutacak hüviyet ve kalitededir. Eser içerisinde yapılan görüşmelerde konu sınırı olmaması; doğal düşünce, gelenek, fikir, folklor, espri, tarihi bilgi gibi verilerin yakalanmasına zemin oluşturmuştur.

Norveçli bilim insanı Bernt Brendemoen, Turcolocia 50 serisinde yer alan, *The Turkish Dialects of Trabzon Their Phonology and Historical Development* adlı eserinde,

Trabzon ve çevresinde Rus işgaline tanık olanların veya dinleyenlerin ağzından bir pencere açılmasını sağlamıştır. Dil bilimci olan yazar, çalışmanın merkezini Trabzon lehçelerinin fonolojisi olduğunu belirterek eserin ana hedefinin Türkölglar ve Türkiye Türkçesini iyi bilenler olarak ifade etmiştir. Ayrıca yazar Rikan Üniversitesinde Arapça öğrenmiştir. Bu donanımlarla yazar, 1978-1979 yıllarında bir yıl boyunca Trabzon'da kalmış ve üzerinde meslek hayatının sonuna kadar çalıştığı, Doğu Karadeniz'de görüşmeler yapıp kayıt altına alarak malzemeler toplamıştır. 1987 den sonra makelerle paylaşılan bu çalışma; kapsamı genişletilerek 1992, 1993, 1996, 1997, 1998'da da devam ettirilmiştir. 2002 yılında ise bütün bu birikimlerin sonucu olarak, çalışmada merkezini oluşturan eser, *The Turkish Dialects of Trabzon: Their Phonology and Historical Development* [Trabzon Ağızları, Fonolojisi ve Tarihi Gelişimi] ortaya çıkmış ve bütün dünya ile paylaşılmıştır.

Trabzon'da toplam 139 kişi ile yapılan görüşmelerde, Akçaabat'tan 19, Of'tan 19, Vakfıkebir'den 18, Sürmene'den 16, Maçka'dan 16, Araklı'dan 12, Tonya'dan 10, Çaykara'dan 10, Arsin'den 8, Yomra'dan 7, Trabzon Merkez'den 4 kişi katılmıştır. Eserde metinler tamamen orijinal bölge şivesi ile yazılmıştır. Yazara yardımcı olarak bölgeden mihmandarlar eşlik etmiştir (Brendemoen ss. 183-185). Bu makale çalışmasında da aynı yöntem merkeze alınmış, makalede genel olarak bütün görüşmeler orjinal hali ile tırnak içine alınarak birebir aktarılmıştır. Bazı karmaşık, anlaşılmaz dil-şive özellikleri olan çok az bir kısımda aslına bağlı kalınarak özet yapılmıştır.

Çalışma, toplam katılımcıların, 100'ü erkek, 33'ü kadın, 3 tanesi isim verilmeyen anonim olarak kaydedilen kadın, 3 tanesi de isim verilmeyen anonim olarak kaydedilen erkek katılımcılardan oluşmaktadır. İsim vermeme ve fotoğraf çektirmeme (Brendemoen, s. 193) gibi durumların kadınlar için öncelikle din ve günah kabullerinden kaynaklandığı söylenebilir. Erkekler de ise bu görüşmeden başına bir şey gelir mi kaygısı bulunmaktadır (Brendemoen, s. 184). Katılımcıların yaşları incelendiğinde en küçük yaş 11 en büyük yaş 100 olduğu görülmektedir. Erkek katılımcıların yaş ortalaması 65,5 iken kadınların yaş ortalaması 70,5'dir. Aşağıdaki tabloda katılımcıların cinsiyet ve yaş bilgileri verilmiştir.

Tablo 1

Brent Brendemoen'in The Turkish Dialects of Trabzon Çalışmasında Değerlendirilen Kişilerin Cinsiyetleri ve Yaşları

Erkeklerin Yaşları	78, 50, 69, 67, 70, 72, 11, 78, 63, 65, 76, 75, 69, 70, 65, 65, 72, 16, 55, 80, 67, 38, 39, 40, 70, 75, 15, 46, 67, 65, 60, 50, 55, 71, 62, 80, 78, 90, 40, 45, 71, 65, 50, 60, 45, 73, 63, 65, 66, 71, 60, 70, 78, 80, 80, 70, 69, 75, 80, 85, 73, 81, 77, 85, 74, 47, 80, 66, 57, 75, 66, 74, 82, 70, 71, 76, 75, 54, 70, 70, 65, 47, 77, 68, 72, 85, 72, 78, 77, 69, 75, 68, 72, 70, 65, 76, 62, 68, 69, 12
Kadınların Yaşları	50, 65, 85, 100, 70, 78, 75, 89, 82, 40, 50, 90, 95, 90, 70, 65, 87, 68, 75, 70, 75, 65, 85, 7, 73, 63, 70, 79, 49, 46, 45, 33, 75
Anonim Kadınların Yaşları	25, 50, 30
Anonim Erkeklerin Yaşları	44, 47 ve birinin yaşı belirtilmemiş

Genel konulara bakıldığında içeriğin oldukça zengin olduğu görülmektedir (Başlıklar; İşgal altındaki İstanbul (s.13), Günlük Hayat (s.15), Doğal Afetler (Sel) (s.20, 80), Masal-Anlatı, Destan, Espri, Peri-Cin Hikayeleri (s.22-26, 29, 59, 62), Muhacirlik (s.27), Komşuluk İlişkileri (Rumlar) (s.29), Avcılık (49), Hamsi (s.30, s. 49), Meslek Anıları (s.33), Evdeki Kaideler (alışkanlıklar) (s.34), Yerel Yöneticiler, Eşkıyalık (s.36-37), Gelenekler (Evlenme) (s.39), Tarihi Eserler (cami) (s.40) olduğu görülmektedir. Ayrıca çalışmada, doğaçlama konuşmalardan hazırlandığı, tek tip soru ya da anket uygulanmadığı için genelden özele çok fazla içerik görülmektedir. Mesela verilen örneklerle ek olarak, yemek tarifleri, çocukluk anıları, bilmece, dualar, beddualar gibi bir sohbet içeriği olabilecek çokça konu başlığı üretilebilir. Ancak çalışmanın ana içeriği, 1914 Birinci Dünya Savaşı, 1916 Doğu Karadeniz'in işgali sürecinde yaşananlar, Rus ve Ermeni faaliyetleri, Muhacirlik, Şehitler ve şehitlik alanlar, 1918 Doğu Karadeniz'in işgalden kurtuluşu olarak sınırlandırılmıştır. Kültürel öğeler de eğer bu başlıklarla alakalı ise onlar da dahil edilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı yıl aralıkları (1978-1987) ile çalışmaya katılan görüşmecilerin otalama yaş aralıkları merkeze alındığında katılımcıların, savaş ve işgal sürecini bölgede algılanan şekli ile aktarması oldukça mümkündür. 1918 ve sonrası için bu çalışma grubu oldukça sıhhatli bilgi aktarma şartlarını sağlayabilmektedir. Katılımcıların bir kısmı (80 yaş ve üstü) bizzat savaşı yaşayan kişiler olduğu gibi, ikinci ve en yoğun olan kısım olan 55 yaş ve üstü savaş sürecince veya hemen sonrasında doğan görüşmecilerdir. Bu durumda savaşı bizzat yaşamasa da savaşı deneyimleyen aile, sülale, köy, kent üyesi olarak savaş ile ilgili anlatıların, (savaşı yaşayanlar tarafından) bizzat muhatabı olmuşlardır. Üçüncü grup olarak da 40-55 yaş arası katılımcılar, savaşı bizzat deneyimlemeyen ama savaşın oluşturduğu taze, yıkımın artçı etkileri ve savaş bitmiş olsa da gölge etkileri ile kültür, kurum, savaş yaralarını sarma, ağıt, fıkra, küfür, imar, yeniden yapılanma gibi hayatın bütün alanlarındaki izdüşümlerine şahit olmuşlardır. Dördüncü ve son grup olarak da 11- 40 yaş aralığındaki katılımcılar vardır. Bu grupta savaşın artık kültürel öğe

olarak kabulü, yaşananların ne şekilde anlatılageldiği ya da bu anlatıların nasıl evrildiğinin gözlemlenebileceği grup olarak düşünülebilir. Çalışma içerisinde şiveli kelimeler çok az bir kısımda olduğu gibi İstanbul Türkçesine dönüştürülmüştür. Yorum ekleme yapılmamış bazı kelimelerin anlamları parantez içerisinde verilmiştir.

Bu yaş tespitlerine itibar edilmesi gerekliliğin yanında, sözlü tarih aktarımının da olduğu, okuma yazma seviyesinin o dönem oldukça az olmasından kaynaklanan kafa karışıklıkları, eski ve yeni takvim (Rumi-Miladi) ayrımının tam bilinmemesi, eski yazı yeni yazı (Arap alfabesi-Latin alfabesi) durumu, bölgede sıkça tekrarlanan, çocuğu geç kaydettirme, kayıtlar yapılırken gelişigüzel bir tarih ile kaydettirme, ölen çocukların kimliklerinin kardeşlerce kullanılması gibi yaş sapmaları da dikkate alınmalıdır.

Çalışma içerisinde sıkça kullanılan; Mal (inek, koyun, sığır), Kirve (Bölgedeki gayrimüslim halk ile törensel-folklorik bir şekilde kurulan bağa verilen isim), Bozukluk Çıkması (Bolşevik Devrimi), Kırılmak (ölmek toplu ölümler), cahil (çocuk, küçük), Nokta Tutmak (mevzi almak, tutmak) anlamlarıdır. Çalışmada 8 bölümde bilgiler tasnif edilmiş, konu ilgili görüşmecilerin varsa adı soyadı, yaşı yazılarak eserde bulunduğu sayfa numarası eklenmiştir. Kaynak eser Brendemoen'un eseri olduğu için ilk kullanımda yıl verilmiş sonraki kullanımlarda sadece sayfa numarası eklenmiştir. Karmaşık cümleleri, konu sapmaları, iniş çıkışları olan görüşmeler orijinal kelimeler korunarak özetlenmiştir.

Tablo 2

Eserde Yapılan Görüşmelerin Konulara Göre Dağılımı ve Görüşülen Kişi Sayısı

Yapılan Görüşmelerin Konuları	Sayıları
Birinci Dünya Savaşı	4
Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ermeniler ve Faaliyetleri	14
Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ruslar ve Faaliyetleri	19
Seferberlik-Muhacirlik-İşkân	28
Ordu (3. Ordu, Enver Paşa, Sarıkamış Kuşatma Harekâtı)	3
Şehitlikler- Asker Anıları	2
Savaşta Kullanılan Hayvanlar	7
Anlatılar-Savaş Psikolojisinin Adından Oluşan Etnik Hakaret ve Küfürler	5
Namus Vakaları	2

Birinci Dünya Savaşı

Ali Osman Kapıoğlu (80): “Alman harbine girdik, Alman harbinde buraya çok gemiler geldi, tersaneye geldiler, Alman profesörler talebelerini alıp geldi burada gezdiler, gemiler yaptılar” (Brendemoen, 2002, s. 63).

Yakup Bey (65): “Türkiye’nin çaresi yoktu, Yunanla, İngilizle harb etti. 7 ordusu vardı Türkiye’nin. Sultan Hamid’i indirdiler, 3 ordu kaldı. Ruslar geri gitti ama Türkiye’nin nüfusu 10 milyon kaldı. Allahtan Atatürk geldi de düşmanlar yenildi” (Brendemoen, s. 104).

Mustafa Akman (78): “Rusya işgalinde ben Rusya’da idim. Alman harbi çıktığı zaman mektup alırdım. Savaşın sonra mektup alamadım daha” (Brendemoen, s. 140).

Gül Ali (65): “Alman harbinde ben Erzincan’da büyük deprem gördüm. 16 bin kişi idi mevcut 10 bin kişisi gitti. Toprağın altında kaldı. Ben bir mezara sekiz kişi koydum” (Brendemoen, s. 189).

Doğu Karadeniz’in İşgalinde Ermeniler- Rumlar ve Faaliyetleri

Salih Kaba (75): “Yukarıda bulunan Bayburt’un Ermenilerin elindedir” (Brendemoen, s. 39).

Hasan Çebi (67): “Tarlalarda kazanlarla gömülü altınlar vardı, Ermenilerden kalma olduğunu söylerler, onlardan kalma isimler de vardır” (Brendemoen, s. 101).

İsmail Hamzaçebioğlu (71): “Ermeniler hatrımızı saysın diye gizli bir kilise yaptırıldılar, bu ibadet için değildi, telefon kilisesi eski telefon ile Erzurum’a Trabzon’dan haber vermek için yapıldı. Diyelim ki İstanbul’dan donanma geldi dışarı çıkacak, nasıl haber verecekler Erzurum’a, yarım saat geçmeden Erzurum haber alır, yani bu kiliseler ibadet için yapılmamıştır haber için yapılmıştır” (Brendemoen, s. 108).

Ali Aktürk (90): “Askerler beni durdurdular, beni bırakın bir şey bilmiyorum göçümü almaya gidiyorum dedim. Ordakiler sizin köyü Ruslar aldı dedi. Aldı ise aldı gidip göçümü alacağım dedim, şimdi yat sonra sabah gidersen dediler. Şimdi gidersen Ermeniler seni keser dediler” (Brendemoen, s. 117).

Ahmet Güner (70): “Rumların bu tarafta eşkıya teşkilatları vardı, buraya 150 tüfekle geldiler. Rumlarla birlikte muharebe yaptılar. Bizi yok etmek istediler. İleri gelen adamları papazları vardı. Biz bunları yok edersek hükümet de bizi yok eder dedi bizi yok edemediler” (Brendemoen, s. 139).

İlyas Öztürk (69): “Biz manastırı biliyoruz. Ruslar geldiği zaman biz çocuktuk manastıra sığındık. Onlar bizi kırk gün muhafaza ettiler, yedirdiler içirdiler, içlerine aldılar. Kırk gün yalnız biz değil manastır insan doldu. Ruslar da durumu anlamak için sorguya geldiler. Bunlar Türk mü diye sordular manastır grektir cevabını verdi. Çoğunluk sığınmacı bodrumlarda saklandı fazla göstermemeye dikkat ettiler. Bize çok yardımları oldu Rumların. Bizden bir kuruş para almadılar. Manastırın adı Kuştula-Kuştül Orman içinde” (Brendemoen, s. 151).

Hasan Reis (85): “Gayrimüslimler ile komşuluklarımız çok iyiydi. Bellenecek yerimiz kalsa yardıma gelirlerdi, yüklen gelsek yüke yardım ederlerdi, düğün edecek olsak yoğurt-bulgur-süt getirirlerdi, çok güzel insanlardı” (Brendemoen, s. 156).

Derviş Durmuş (73): “Ruslar buradan çekildikten sonra Rumlar da onlarla kalktı gitti. İçlerinde Türklere fenalık edenler vardı. Ruslar çekilince gitmek zorunda kaldılar” (Brendemoen, s. 157).

Emine Bülbül (68): “Rumların çoğu Ruslarla gitti. Rumlar hep eşyalarını gömüp buradan gittiler. Bazıları Türk-Müslüman oldu burada kaldılar. Kadınlardan da çok kalan oldu, özellikle ihtiyar olanlar kaldı. Müslüman olmayanlar da kaldı, ölünce kilisenin yanına gömülmek istediler gömdük onları istedikleri yere. Evlenmeler de oldu Rumlarla” (Brendemoen, ss. 164-167).

Harun Başocak (66): “Tahminen burası metruke bir yer idi. Ermeniler burada hep Türkleri kırdı. Erzurum’un Fırat’a kadar döktü. Babam eşkiya olup dağa çıktı. Ben daha doğmamıştım. Rum denen Yunandır, Ermeni denilen Ruslardır” (Brendemoen s. 184).

Kadir Taflan (57): “O zamanlar buranın Rumları gider Maçka’nın Rum’u gelir burayı çete halinde basardı” (Brendemoen s. 186).

Hanife Hanım (85): “Herkes gittiği yerde çadır kuruyor. Düzlerde hep çadır var. Köylerden bir şeyler alıp yiyorlar. Kimisi lahana alıyor. Jandarma diyor ki kirvelerden isteyin, vermezsele girin de alın. Aldık yedik” (Brendemoen s. 192).

Hüsni Yılmaz (71): “Ermeniler Türkçe biliyorlar Ruslar içinde yaşıyorlar. Memleketin Ermenileri de Ruslarla kaçtı gitti. Onlar bize çok hakaret etti bizimkiler de onlarla savaştı” (Brendemoen s. 200).

Mustafa Bey (69): “Buraların adamı Kafkasya cebellerinden (dağ) geldi bilmem. Buraların hepsi gelmedir. Gökyüzünden buraya gelmedi. İnsanlarla hep kardeşiz biz. Yetmişiki buçuk millet kardeşiz. Fikirler ayrılmıştır, dünyada insan olan insan denilen hepsi kardeşir” (Brendemoen, s. 257).

Doğu Karadeniz’in İşgalinde Ruslar ve Faaliyetleri

Mehmet Bey (76): O dönem çocuk olduğunu belirten Mehmet Bey, Rusların bölgede olduğunu ifade ederek, Rusların iyi olduklarını, kendilerine şeker verdiklerini, o dönemde kesme şekerlerinin olmadığını kesme şekerleri Rusların verdiğini belirtmiştir. Rusların süt alırken alışverişlerinde halka ödeme yaptıklarını söylemiştir. Savaş sırasında toplar ve makineli tüfekler kullanıldığını, tepelerde savaşın olduğunu, işgal sürecinde yerlerinden sürüldüklerini, askerleri ileri sürüklediklerini, bazı sivillerin içeride kaldığını, bolşeviklerin ortaya çıktığını, Nikolay’ı aldıklarını, söylemiştir (Brendemoen, ss. 36-37).

Salih Kaba (75): Rusların bölgeyi işgal ettiğini, işgalin hemen ardından Rusların yol çalışmalarına başladığını, bu yol çalışmalarında kadın-erkek yerli halkın da kullanıldığını, bu çalışma karşılığında Rusların günlük yevmiye verdiğini, Rusların iki sene kaldıklarını, Rusların atlı arabalar ve dört tekerlekli arabalar kullandıklarını ve arabaları gören halkın şaşırdığını ifade etmiştir. Kafir ve gavur ifadeleri ile Rusların tepelerden aşağıya 80 araba ile geçtiklerini söylemiştir. Arabaların Rize ve Batum’dan geldiklerini ifade ederek, erzak olarak Erzurum’a gittiklerini, günlerce çatışmanın ortasında kaldığını söylemiştir. 6 ay köye inmeden ormanda kaldıklarını, gündüz yerine gece ateş yaktıklarını, yemek pişirdiklerini, muhacirlerin çoğaldığını, ortalığın mahşer yeri olduğunu, Rusların uygun yerlere, tarlalara el koyup, kartol, lahana ettiklerini ifade etmiştir. Sonra “def olup cehennem olup gittiler”, demiştir (Brendemoen, ss. 37-38).

Mustafa Saral (72): “Ruslar buraya geldi, 12 yaşında idim. Biz esir olduk, bir buçuk sene esir kaldık, bizi şose yollarında çalıştırdılar, bize mükemmel para verdiler” (Brendemoen, s. 51).

Zühre Virdil (90): “İki sene harp altında kaldık, Ruslar bizi işgal etti, mart ayında köyümüze geldiler, 12 martta bizi köyden çıkardılar, bizi toplayıp camiye bastılar, ağlıyoruz, bizi kesecekler diye korkuyoruz, dil bilmiyoruz, bir Ermeni geldi ağlamayın, bıçak, hançer, gama, urgan, fişek dedi ama bulamadılar. Asmadılar, kesmediler. Oradan Şinek köyüne gittik Ataköy, bir ay orada kaldık, iki sene Rus işgalinde kaldık sonra eve döndük. Çok açlıklar, çıplaklık, korkular çektik. Midilli geldi buraları topa tuttu bir de Sultan Yavuz geldi üç saat durdu Trabzon’da. Cephane boşalttı. Üç saat sonra Rusya duydu gemileri gemiler Boğaza gitti kurtuldu” (Brendemoen, s. 68).

Yakup Bey (65): “Ruslar Trabzon’u işgal etmiştir, halk haprten kırıldı, köy ahalisi de kırıldı, sonra Rusların içinde bozukluk çıktı, daha ilerleyemedi, bu bozukluğun üzerine bizimkiler onları tepeledi, memleketten çıkardı, burdan Harşit Deresine kadar ilerlemişti, Erzurum, Bayburt, Rize, Trabzon, Hasankale, Kars’ı hep almıştı. Batum Türkiye’nin idi ama aldı” (Brendemoen, s. 103).

Ali Aktürk (90): “Ruslar geliyor dediler, hasta ve yaralıları Boztepe’ye hastaneye yolladık. Ruslar bomba atmaya başladı, uçaklar vardı kaçtık. Sahilde bir yere sığındım bizim jandarmalar etrafı sardı. Ortada kaldım bir adam korkma bu tarafa gel dedi. 12 parça gemi top atmaya devam etti. Jandarmalara yaklaştım ve beni aldılar. Göçü kaldırmaya gittim, Şana köprüsünden gitmeye çalışırken fındıklıkların askerlerle dolu olduğunu gördüm. Askerler beni durdurdular, beni bırakın bir şey bilmiyorum göçümü almaya gidiyorum dedim. Oradakiler sizin köyü Ruslar aldı dedi. Aldı ise aldı gidip göçümü alacağım dedim, şimdi yat sonra sabah gidersen dediler. Şimdi gidersen Ermeniler seni keser dediler, yattık, sabah ceplerimize fındık doldurduk, ekmek al dediler. Aç karnına çok yol yürüdük her yerde Rus askerleri vardı, bize ışık tutup bizi gördüler gafulluk (sık yeşillik) alana girdik kurtulduk” (Brendemoen, s. 116).

Mehmet Bilgil (71): “Hacı Mehmet Efendi vardı, Ruslarla harp ederdi. Karader Taşlıova var, Taşlıova’dan top atardı. Bizi buradan çıkardılar, buraya makineli tüfekle top atılırdı, mitralyöz derdiler. Orada evimizi yıktılar, darmadağın ettiler, kestane tahtasından evimiz vardı hepsi çöktü. Orayı istihkâm yaptılar iki yıl durduk. 10 kişi idik. Koyunumuz yoktu sığırımız vardı. Savaştan sonra mal bakmaktan el çektik gurbete gittik. Zonguldak’a gittik. Dedemin kollarında ur vardı askere gitmedi. Babam gitti, babam üç tane şarapnel yedi Rus’tan” (Brendemoen, s. 119).

Hasan Turgut (45): “Trabzon’umuz Rum işgalindeyken, köylerimizde Rumlar otururdu” (Brendemoen, s. 127).

Ahmet Güner (70): “Ruslar iki sene kaldı. Buraları imar edecekti, bütün yolları yapacak tren gelecekti. İçi bozuldu (Bolşevik Devrimi) karışıklık çıktı. Sonra geri çekildi. İki tür Rus var idi, kimi komünist kimi bilmem ne öteki tarafı sevdi o şekilde bozuldu. Giderken her şeylerini bıraktı. Ruslar Rumların hakaretlerine ön vermediler. Rumlar bizi attı Ruslar tuttu. Rumlar iftira şikayetlerde bulunduysalar da Ruslar durumu anlardı. Babama da iftira attilar 4 tüfeği var diye, Maçka’daki

Rus konsolosuna gittik, bize tüfek var mı diye sordu annem yok dedi ve bizi serbest bıraktılar. Rumlar bizi yok etmek isteseler de hkmetten (Ruslardan) korktular” (Brendemoen, ss. 138-139).

Mustafa Akman (78): “Ruslar buraya geldiğinde ben Rusya’da idim. O zamanlar şimdi nasıl millet Almanya’ya gidiyor o dönemde de Rusya’ya giderdi. Ruslar burada 3 sene kaldı” (Brendemoen, ss. 140-141).

Salih şahinler (80): “Rus işgali başladıktan sonra biz Rusların içinde kaldık. O zaman 18-19 yaşındayım ama yazılmamış idim. Ondan sonra yazıldık (askere yazılmak ya da nüfus hüviyet cüzdanı çıkarmak). Dört bir taraftan işgal edildik. Bizim köy hep Rus adırı doldu. Maçka’ya şose yolu yapıldı. 13 günde yapılan yolda ben de çalıştım. Yol çok geniş oldu toplar bile geçebiliyor. Bizim paramızla 12, 5 kuruş ile alışacaktık. 50-60 Türk çalıştık. Çalışanlar, Türk asker, sivil ve kadınlardan oluşuyordu. Para almaya gittiğimizde kumandan para yok dedi. Hakaretle kovdular bizi, alacağımız 3 manat idi, bir manat bizim 12, 5 kuruşa tekabül ediyor”

“Bayburt’ta Ermeniler vardı, Ruslar’da bozgunculuk (devrim) ıkında geri çekildiler. Bir gecede geri çekildiler. Sabah kalcık ki çadırı her şeyi toplamış gitmiş Ruslar. Ermeniler de Ruslarla gitti, Ruslar nereye onlar oraya” (Brendemoen, ss. 141-146).

İşlam Yılmaz (81): “Ruslar çekildi, her yer yıkıldı harap oldu. Köy bomboş durulacak gibi değil. Hükümet yeni teşkilat oldu hkmete bilgi verdik. Ruslar Hristiyanlarla çok fenalık ettiler. Fenalık edenler Ruslarla birlikte çekilip gitti. Kaanların yerine biz kaldık” (Brendemoen, s. 158).

Emin ztrk (85): “Ruslar buraya gelip buraları aldı. Esiroğlun’ndan sirdler bizi Trabzon’a iki gün a kaldık. Akşam namazında bize çorba ekmek bir de balık orbası verdiler. Orda yatırdılar bizi sonra Lermioğlu konağına getirdiler bizi. Tası tarağı handa topladık. şeker, çay aradık akşam yattık. Sabahtan iskeleye sürdüler bizi. İskeleden vapura doldurdular bizi 10 kişiye bir ekmek verdiler, ambarda fındık buldum bir kısmını koynuma koydum Batum’a geldik. Bizi mutfağa götürdüler yemek vermediler. 25 gün sevkıyat barakasında kaldık. Balık orbası verdiler. Hasta oldum hastaneye götürdüler 25 gün de orda kaldım. Denizden yaş çıkarma fabrikasında çalıştık. Sonra kaçtık bizi tuttular bir Ermeni bana 20 değnek vurdu ben casus değilim aileme gidiyorum dedim saldılar. Novorosisk limanına gittim. Karakola aldılar, kaçtık konsolosluk aradık. Fransız konsolosu var Türk konsolosu yok. Sonra Odesa’ya gittim” (Brendemoen, ss. 161-162).

Mustafa Lermi (66): “Ruslar geldiği zaman ben bu kadarcık ocuktum. Ruslar bizi buradan piyadesi kovaladı, buranın halkı hep de kadın. Burada erkek yok idi, buranın erkeklerini toplayıp sürdüler. Kadınlr bunları kovaladı aşağı dereye kadar indirdi ama igerdan? Kuvvet gelince bizi buradan çıkardılar. Kimisi Bulancak’a kadar gitti, kimisi burada Kalanima’da kaldı. Biz yerlerimizi buğday ektik gittik. Buğdaylar kelle verince kavurup yedik, değirmen yok evleri hep yaktılar burada tutunamadık Tonya’ya gittik orada armut bol var idi fırınladık armutu, onlarla idare ettik sonra yine geri geldik” (Brendemoen, s. 195).

Mustafa Bıyık (70): “Seferberlik yirmidokuzda (1914) ıktı. Ruslar burayı otuzda

(1915) işgal etti biz çocuktuk. Ruslar geldi bir iki sene burada durdular. Kendi kendine ne olduysa burada yaş gibi eridi gitti. Biz o tarihlerde burada hakaretler gördük. Cebir de gördük, açlık da gördük. 6, 7 yaşında bir çocuktum” (Brendemoen, s. 199).

Hüsni Yılmaz (71): “Rusların askerleri var, açlık var. Bir çuval arpa alayım dedim Ruslar çekiliyorlar. Mekkaresi çıkıyor. Bir atlı Rus zabiti gördüm, bana nereye gidiyorsun deyince arpa almaya şuraya gidiyorum dedim. Dedi bana yanaş yanıma, bana bir tokat vurdu, günde bir tane Rusça öğrensen tamamen Rusçayı öğrenirsin dedi, kendisi Ermeni” (Brendemoen, s. 200).

Sabri Bey (70): “Hristiyanlar canlı canlı adam yaktı. Kim ne oluşan ol adam yakamazsın. Allah verdi cezalarını. Ben hudutlarda asker idim Rus dediğin adam haindir ama öyle bir davası yoktur, Rus’tur, haindir, komünisttir ama öyle fenalığı yoktur. Yalnız Rusların klişesi yoktur, klişe tapınaktır onlarda yoktur, başka düvellerde var onda yok” (Brendemoen, s. 213).

Muhammet Güney (70): “Karadağ’da burada işgal oluyor, Ruslar buraya geliyor Hacı Hamdi Paşa cephe kumandanı dediki “muhterem Tonyalılar biz burayı çiğnetecek miyiz yoksa nokta mı tutacağız” bu kahraman Tonyalılar dediki biz arazimizi çiğnetmeyiz, asker değiliz sivil olarak burada önümüzde bir kara cephesi var, bir karada nokta tutacağız, Ruslara karşılık vereceğiz, delikanlılar seçildi. İki ağır makineli ve toplar başladı atmaya. Askeri Ermeni, sırf Ermeni beyaz giyiyorlar, tüfekleri japon çoban tüfeği. Bizim uşaklar siyah elbiseli. Değirmendere’ye Rusların zırhlısı demir attı” (Brendemoen ss. 239–244).

Kezban Ayar (70): “Şahmelik’e kadar gittik. Oradan geriye döndük Ruslar geldiğinde. Ruslar çatır çatır buraya geldi atlara binerdiler. Altta Mehmet’in evi vardı yanda orada şey vardı kahve, oraya karakol yapmışlar, karakola gider gelirdi Ruslar, işte geri gitti” (Brendemoen s. 253).

Seferberlik-Muhacirlik-İşkân

Salih Kaba (75): Ortalığın mahşer yeri olduğunu, muhacirlerin kalabalıkla, mal, koyun, sığır, insan, arkalarında yüklerle yollara düştüğünü ifade etmiştir (Brendemoen, ss. 37–38).

Sıdkı Demir (69): Muhacirlik, seferberlik olduğunu ifade ederek babasının ve iki amcasının da seferberlikte gittiğini babasını tanımadığını ifade etmiştir. Köylerinden 100 kişinin seferberliğe katıldığını ifade etmiştir.

Ayşe Baş (89): “Seferberlik çıktı, muhacir olarak Şine’ye gittik. Orda teslim olduk döndük yine yerimize (Brendemoen, s. 53).

Ali Osman Kapioğlu (80): “Seferberlikten sonra Trabzon’dan çıktılar, 400 altınları kaldı burda, iplik yapıp satardılar, eski nesillerimizden bazıları İstanbul’a gittiler ve kaldılar. Burada gümrük, tekel polis, jandarma vardı muhacirlik bunları bitirdi” (Brendemoen, s. 64).

Mahmut Mahmutoglu (80): “Muhacir çıktık, Trabzon’da Kovata Burnu’na, 18 gün orada bekledik, atlarla beraberiz, Trabzon’a yük taşıdık, geceleri Yomra’da yattık, askerleri geçerken görüyorduk, askerler bize sizin göçleriniz nerede diye

soruyorlardı, Kovata'da deyince askerler, burada durmayın herkes göçlerinin yanına gitsin dedi. Askerler Ruslar geliyor dedi. Yattığımız yerden hemen ayrıldık, atların yüklerini orada bıraktık, askerlere uyup Turanlı'ya kadar gittik. Yukarılara doğru bir saat gittik. Sabah olunca bir mağazaya gittik ama Rus uçağını gördük. Uçak bizi vurmasın diye yüklerle Boztepe'ye geldik. O gece orda yattık. Gece Ruslar gemilerle Arsin'in bombardımana tuttu, geminin adı Marya (Maria), o gece sabaha kadar nöbet bekledik. Sabah göçlerimizi alıp Trabzon'a indik. Şehirde kimse kalmamış, bomboş oradan Pulathane'ye indik akşam orda kaldık. Orda her şeyimizi, atımızı, yorganımızı bıraktık. Yoroza gittik, oradan atılan bir top bir kız vuruldu, oradan Fol'a geçtik kıyıda Rus vapuru takipte. Yağmur yok ineğimiz var, 9 ineğim birini Fol'da kaybettik. Top atışı başladı ama yaşlı annem hareket edemiyor, annemi bırakıp kaçtık. Annemi çadıra bıraktık başka tarafa kaçmaya başladık, gizlendik. Geri geldik anneme bir şey olmamış top isabet etmemiştir. Yürüyemediği için annemi ata bindirdik, gittik daha Rusların yüzünü görmedik. Ordu'ya gittik 18 gün kaldık orda. Ordu'nun Beyi bizi aldı camiye götürdü, hükümet bize kazan kaydattı, her birimizi bir köye yerleştirdi. Orada kaldık. Önce Yokuşdibi'ne sonra Vezirköprü'ye geçtik. Ruslar çekilince yerimize geri döndük" (Brendemoen, s. 112).

Ali Aktürk (90): "Seferberlik var Ruslar geliyor, Değirmendere köprüsünde nöbetçi bekledik. Geleni geçeni geri çevirdik, paşadır paşadır bakmadık. Köprüden şehir tarafına kimseyi geçirmedi" (Brendemoen, s. 116).

Ahmet Çiçerali (63): "Otuz ikide (Rumi takvime göre 1332- Miladi 1916-1917) muhacir gittik. Muhacir gidildiğinde ben yoktum. Ben Muhacirlikte Ünye'de doğdum. Oradan 6 aylık çocukken geri döndük. İki yıl sonra otuz dörtte (1918) döndük" (Brendemoen, s. 131).

Ahmet Güner (70): Seferberlikte Ruslar geldi buraları işgal etti. Biz muhacir çıktık. Gümüşhane'ye kadar gittik. Orada esir kaldık. Ruslar yine geldi bizi ileriye doğru itti. Gümüşhane'de Krom (Kurum Trabzon Gümüşhane Yağlıdere bölgesinde bir köy) denilen köyde kaldık. Orada 2-3 ay kaldık. Tarlalar mısır ekili idi. Bıraktık gittik, üç ay sonra geri döndük. Hiç ekilmeyen tarlalar o dönem ekilince iki katı ürün verdi" (Brendemoen, s. 138).

Salih Şahinler (80): "Arap kaymakam vardı bizi o yerleştirdi. Muhaciri yerleştirdi. Bizzat geldi gavurlar gittikten sonra Tonya'dan Sürmene'den Moğala'dan bir çok yerden gelenler yerleştirildi. İşsizdik, felaketi yaşayanlara yerler verildi" (Brendemoen, ss. 141-143).

Derviş Durmuş (73): "Rumlar gittikten sonra Of ve Sürmene'ye muhacirler getirildi. Muhacirleri buralara verdikleri zaman yayla sınırlarımızda bizi biraz kısıtlar" (Brendemoen, s. 157).

Emine Bülbül (68): "Seferberlikte vardım. Atlarla yola çıktık. Olanları az hatırlıyorum. Gümüşhane'ye gittik. 3 atımız vardı. Derelerden geçerdik. Komşumuzun yaşlı annesi vardı onu yolda bir köye bıraktılar. Bir günlük yol gittikten sonra ihtiyar kadının kızı geri döndü ama annesini bulamadı. Her yer ıssız evle eşyalar var ama insan yok. Kediler vardı evlerde. Bir eve bırakılan başka ihtiyar vardı sürüne sürüne dereye inmiş orda ölmüş. İki sene Gümüşhane'de durduk" (Brendemoen,

ss. 163-164).

Hüseyin Tosun (74): “Seferberliğe gidemedik, Çamlıdüz köyünde toplandık. 6-7 aile bir aradaydık. Millet birbirini kırıyor. Ordan Başarköy’e gittik. Oranın mezeresinde kaldık hasta olduk. Asker geldi halimiz çok kötü bok kokuyoruz askere halimiz ne olacak diye soralım istiyoruz. Her yer bit pislik aldı başını gidiyor. Açlıktan kırılıyoruz. Arap gelecek bizi kurtaracak diye dedikodular yapıyor. Asker bize ekmek verdi gitti. Evler öyle hızlı boşaldı ki, kimisi çalkalanmış yayık duruyor, kimi sütü peynir yapmış bırakmıştı. Tifodan ölenler vardı” (Brendemoen, s. 171).

Fadime Hanım (70): “Babam seferberlik gitti. Biz yetim kaldık. Babamızı tanımayız bilmeyiz. Gavur Rus geldi burayı aldı. Muhacirlik gittik geldik. Çocuktuk, Sivas’a Tokat’a gittik. Çocuktuk babam ve dört amcam gitti dönmedi hanemiz çöle döndü. Kimsemiz kalmadı. İki kız bir oğlan kaldık, evimizi şenlettik. Ermenilerin çıktığını (ülkeden) bilmem de gavurların çıktığını bilirim, gavurlar çıktığında ben buradaydım” (Brendemoen s. 175).

Rahmi Ustaoglu (80): “Muhacirliği anlatayım. 3. Fırka, 9. Kolordu 3. Fırka 140. Alay 3. Tabur 12. Bölük Bilal oğlu Rahmi Usta. Boztepe karakolunun önünde beni tuttular, silahımı aldılar. Gittim sonra silahımı sözlü olarak istedim vermediler. Merkeze gidip oradan alabilirsin dediler. Silah olmadan eve karımın yanına gidemem, bir arkadaşım bana silah verdi öyle gittim eve. Sabah silahımı istemeye gittim merkeze bana bir kâğıt verdiler ve bu kâğıtla silahımı gidip aldım. Bana bir kâğıt imzalattılar” (Brendemoen s. 177).

Harun Başocak (66): “Seferberlikte yirmi dokuzdaydım. Ama eski tarih mi yeni tarih mi bilemem. Yirmi dokuzda doğdum (1913-14), Ruslar buradan otuz ikide çıktı (1916-1917). Ya da otuz altıda (1920)”, (Brendemoen s. 182).

Hanife Hanım (85): “Seferberlikte durduk bir köyde, yirmi günün içinde beş tane cenaze gömdüm. Burada Ruslar geldiğinde kırk tane ateş yaktılar. Hızlı geldiler. Babam büyükler soyarlar bizi diye paralarını çoraplarının içine koydu, gidelim mi kalalım mı tartışmaları yaptılar. Çıkmanın imkanı yok. Kadınlar hazırlanıyorlar, burada Ruslar fenalıklar yaptığı gibi millet kalkıp hazırlandı. Köyden bütün millet yüklerle yollara çıktı. Arabalar yoktu. Yollarda sığınacak yer yok, insanlar yollarda göl olmuş akıyor. Her taraf yüklerle doluydu. Bakır ibriklerini alanlar da oldu. Bizim gözümüzde bir şey yok mallarımızı hep bıraktık orda. Visera’da yağmur oldu, kıymetli eşyaları kuyulara gömenler oldu. Altı aile bir evde kaldık. Evler hep ıssız kaldı kaçıp Karadağ’a çıkanlar oldu” (Brendemoen ss. 191-192).

“Üç sene kaldık muhacirlikte, döndük geldik çarşılardan hep yürüdük. Kırık arabalar dolu ortalık. Yollar kırık arabalarla dopdolu. Ruslar bıraktı kaçtı gitti. Çarşılar araba doldu birden”.

Abdullah Balta (74): “Ruslar buraya geldi burayı esir etti dört gün kaldıktan sonra muhacirliğe gittik. Giresun civarlarına gittik, Ruslar bizi Harşit’e kadar kovaladı. Karadağlarda birkaç gün istirahat ettik. Bir iki ay kadar sonra bizim askerimiz de oraya geldi. Karadağlarda Hıdırnebi’de bunlar da durdular orda harp ettiler. Sonra Ruslar aldı. Sonra asker çekildi bize karışmadı, yolumuzu kesmedi beş on yaşında uşak idim. Kendi içlerinde bir bozukluk çıktı, bizim askerimiz geldi aldı buraları oturduk aşağıya. Muhacirlikte çok kırıldık, analarımız vardı o vakitte

öldüler. Kardeşlerim vardı öldü gittiler. Hükümet bize Kuşkayası'nda ev verdi sonra buralar açılınca buraya geldik" (Brendemoen s. 197).

Osman Zurnacioğlu (76): "Rus zamanları muhacirlik zamanları açlık çektik, gariplik çektik, yirmidokuzda (1914) Ruslar savaş açtı bize. İngilizler, Fransızlar Ruslar bir taraf, biz Almanya, Avusturya, Türkiye bir taraftık. Seferberlik ilan edildi, 295-312'ye (1876-1896 arası doğanlar) kadar bütün herkesi askere aldılar. Bir anda aldılar, askeri doğuya sevk ettiler. Doğuya, Batıya, Çanakkale'ye. Bahriye Çanakkale'ye, piyade buraya sevk edildi. Bir iki senede Ruslar galip geldi. Bizi buradan kovaladılar. Kış da vardı askerimiz karşı duramadı. Ölen öldü ölmeyen muhacir çıktı. Kırıldı gitti millet. Batıya doğru gittik. Padişah nüfus başına vesika verdi, karne verdi, kazadan ekmeğimizi alırdık. Lekeli humma çok oldu" (Brendemoen s. 202).

Ahmet Yılmaz (75): "Muhacirliğe gittik, Eskefiye (Çarşıbaşı) taraflarından geçtik. O zaman beş on yaşında ancak vardım. Ruslar top atardı, Mariyası (Maria gemisi) vardı, çok eziyetler çektik. Ordu Perşembe'ye kadar gittik orada kaldık sonra döndük" (Brendemoen s. 204).

Osman Bey (70): "Cihan harbinde biz yedi yaşında idik. Buraları Ruslar aldı biz muhacir çıktık Ünye'ye. İki sene muhacir kaldık, Ruslar çekildi geldik buraya" (Brendemoen s. 201).

Sabri Bey (70): "Ruslar buraları işgal ettiği zaman Rus donanmaları geldi, biz küçücükttük. Donanmalar burada kayık, kaşık, köprü ne varsa yıkıp yığı. Biz de Hopa'dan beri muhacir çıktık, çıka çıka denizden karadan, o zaman bizim vesait yoktu, hükümet de değişik bir halde idi. Ruslar bizim askeriyeğe ağır geldi ondan sonra orda verildi kırıldı öldüler. Ta buradan Samsun'a millet muhacir çıktı. İki sene sonra millet geri döndü. İlen öldü kalan kaldı" (Brendemoen s. 212).

Hasan Gürsen (72): "Ruslar harpte derelerden ateş ediyor, o zaman mitralyöz dediler makinalı tüfeğe. İlk önce muhacirlik başladı. Kıtlaştı buralar, kimi gitti kimi gidemedi. Dağlardan yukarı muhacir giden oldu. Ruslar burayı ezmeye başladı bizim askerler bozuldu. Bizim askerler hep sivil giyiyor başlarında başlık var. Türk askeri bozulunca asker sivil karşık gitmeye başladılar. Silah seslerini duyuyorduk, Rus süvariler gelmeye başlayınca yanlarında durduğum askerler tüfeklerini dereye attılar "ey gidi Ali Osman Devleti kafir Rus kanat vuruyor" dediler. Irmaklara doğru kaçtık. Herkes kaçtı, sığırını kaplarını bıraktı insanlar. Ruslar bizi topladı, atların önünde kuyruk oldu. İşittiğimize göre orada 7-8 kişi kestiler süngülediler. Tonyalılar Rusların bir askerini vurdular, onları bir derede topladılar bir kayanın üstünde, iki taraftan süngüleyip kesmeye başladılar. Süngüleyip dereye döktüler. Orda olan bir kadın korkup kendini ölenlerin üzerine attı sonra çıkıp kaçmaya başladı" (Brendemoen s. 219).

Osman Candaş (72): "Benim bildiğim muhacir gittik. Rusun yüzünü görmedik ama çok perişanlık çektik. Yollarda çok açlık çektik, mallarımız hep kırıldı, kimimiz Ordu'ya kimimiz Giresun'a kimi Bolu'ya kimi Düzce'ye gitti. Kimi dört sene kimi altı sene kaldı" (Brendemoen s. 222).

¹ Tonya merkez, dere yatakları ve dağ taraflarında asker-sivil şehitlikler vardır (Alşan, 2017, s. 189-196).

İlyas Çakar (78): “Muhacirlikte olanları anlatsam bir sene sürer. Çekilen açlıkları, yoksulluğu iki tane kardeşim açlıktan öldü. Annem hasta oldu fındık çarptı bizi. Kıtılık vardı, muhacire maaş verilecek dediler nenen almaya gitti kız kardeşim bir buçuk yaşında Fadime o zaman öldü, yıkadı gömdüler. Muhacir yerlerine bir kapla yemek almaya gitti bir kız vardı Ayşe benimle geldi yemek almaya kalan elmaları yedik. Ayşe akşama doğru yattığı yerden ses veremedi akşam öldü. Döndük memleket ıssız, mısır vardı onları öğüttük yedik. Keçi misali nene nereye ben oraya gittim” (Brendemoen ss. 225-226).

Hatice Kayacı (73): “Yaylalardan asker toplandı seferberliğe, giden gelmedi. Alaca’ya muhacir çıktık, orada harbe tutulduk, ölen kalan oldu memlekete döndük. Esir aldılar bizi çok çektik gavurlardan” (Brendemoen, s. 233).

Mevlüt Paşaoğlu (68): “Ben muhacirliği bilmem o zaman cahil idik, 3 yaşında muhacir çıktık Giresun’a gittik iki sene sonra döndük yani temiz tam anlatamam” (Brendemoen, ss. 225-237).

Osman Öztürk (76): “Rus Trabzon’u aldı, Hıdırnebi’yi aldı biz muhacirliğe çıktı. Giresun’a gittik kayığa bindik Samsun’a çıktık, Samsun’dan kayığa bindik Kavak’a çıktık. Kavak’tan Havza’ya, Merzifon’a Gümüşhacı Köyüne, Osmancık, Tosya, Kocahisar, Gerede, Çerkes, Bolu, Hendek, Adapazarı orda bir sene durduk, Rus çekilince geri geldik” (Brendemoen, s. 249).

Fatma Fişek (63): “Seferberlik olduğunda ben uşaktım. Annem babam içerde kaldı ben kaçtım Harşit’i karşıya geçtik. Çadır kurduk orda, gavurun gemileri geliyor size top atacak dediler. Çadırları soyundurduk, gizlendik bir kaşın altına. Gavur geldi bizim ateşlerimize topu salladı attı, yıktı oraları. Onlar çekilince bizde çadırlara geri döndük, ateşlerimizi yaktık. Sabah oradan sevk olduk gittik Giresun’a orda kaldık, Ruslar nokta tuttular Harşit’te, iki sene muhacir kaldık. Akrabalarımızın yanına gittik. Gavur çekildi, geri gittik babam annem içerde idi ölmemişler sevindik” (Brendemoen s. 251).

Ordu (3. Ordu, Enver Paşa, Sarıkamış Kuşatma Harekatı), Şehitlikler-Asker Anıları

Sıdkı Demir (69): “Enver Paşa mürteddir. Askerlerin kırılmasına, şehit olmasına, yenilmesine sebep olmuştur. Ruslar onun yüzünden savaşı kazandı” (Brendemoen, s. 43).

Hüsni Yılmaz (71): “Ruslardan işittiğimize göre Ruslar bizi yıkamazmış, babamdan dinlediklerime göre biz çocuğuz, Enver Paşa bu cepheyi Ruslara kendi satmış. Rapor yaparmış² da altına teneke ile kormuş şişe içerisine. Mantarlarımı atarmış suya aşağıdan 2-3 yüz kilometre aşağıdan Ruslar alırdı onu. Bakardı işte filan

² Yanında bulunan tabur ve bölük komutanlarından bir kısmı da şehit düşen X. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Nasuhi Bey’in yanında bulunan Osmanlı Ordusu’nun kuşatma planlarının Rusların eline geçmiş olması(Benazus, s. 238.) Rus kaynaklarında şöyle ifade edilir; “XI. Türk Kolordusu Süvari bölükleri dikkatsiz olarak hareket ederek kendilerini topçumuzun ateşine maruz bırakmış olduklarından birkaç dakika içerisinde darmadağın olmuşlar ve mevcutlarının yarısından ziyadesini kaybetmişlerdir. Sarıkamış’ta bütün kuvvetle düşman bizi kuzeyden ihata eylemek üzere tekarrüp etmiş bulunmaktadır. Bu malumat 29. Fırka’nın esir edilen Erkânı Harbiye Reisi’nin vesaik, evamir ve talimatından alınmıştır. Bu vesaikte: bugün Sarıkamış’da X. Türk Kolordusunun tecemmüünün hitam bulacağı yazılıdır” (Genaral Nikolski, s. 48). Bu bilgi çok önemlidir savaşın Türkler aleyhine değiştiği tarih olarak da zikredilebilir (I. Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi III. Ordu Harekâtı, I, s. 412). Ruslar berkitilmiş sağlam mevzi (Sarıkamış) ve istihbarat alanında artık üstün duruma gelmiştir. Bu olayın aktarıla aktarıla Enver Paşa’ya mal edilmesi mümkündür.

yerden geç, şurası serbest şurası açık. Sonra işittiğimize göre, padişah paşalarımız tarafından tutulmuş, altına sattığı için boğazına altın eritip dökmüşler. Bu tarihler için bunu işittik” (Brendemoen s. 200).

Hüseyin Aydın (68):” Kırkbeşteki Alman Rus harbinde asker idim. Sarıkamış’ta paydos olduktan sonra orda kemikten geçilmezdi. Sorduk oranın yerlisi çok ağladı ve Ruslarla Türkler burada kavuştu (karşılaştı) savaş zamanı korktuk ki Türk birbirini kıracak” (Brendemoen s. 219).

Sıdkı Demir (69): “Ruslarla savaşan askerlerden, Sarıkamış ve Sultan Murat’ta şehitlerimiz var” (Brendemoen, 2002,42).

Safnaz Sancak (70): “Sultan Murat’da şehitlerden dolayı kalabalık insanlar geliyor. Ağustosun yedisinde geliyorlar” (Brendemoen, 2002,82).

Savaşta Kullanılan Hayvanlar

Safnaz Sancak (70): “Zamanımızda atlar vardı, atlar yükler taşırdı, at eşek kıyamet gibiydi. Onlardan kervan olurdu. Bu zamanların arabaları gibi idiler” (Brendemoen, s. 82).

Salih Şahinler (80): “O zamanlar hayvanat ile harp yapılırdı. Vesait ve araba yoktu. Bizler mal (hayvan sahibi) idik. Savaşta yaylalara çıktık. Ruslar işgalde koyunlarımızı yedi. 70 keçiden 10 tane kaldı, 300 koyundan tırnakları bile kalmadı. Dana ve öküzlerimiz dahil hepsini yediler” (Brendemoen, ss. 142-145).

Rahmi Kara (80): “Eskiden vesayit yoktu. Katırcılar olur yükleri taşırdı. Katırcılar malları Trabzon’dan getirirdi” (Brendemoen, s. 149).

Murat Turan (70): “Ruslar buraya gelince domuz getirdiler. Eskiden burada fazla domuz yoktu. Bu domuzlar yabanileşti yayıldı. Onlar domuz yerlerdi” (Brendemoen, s. 150).

Emine Bülbül (68): “Seferberlikte yola atlarla çıktık” (Brendemoen, s. 163).

Hanife Hanım (85): “Kıymetli şeylerde kimsenin gözü yok, sığırlar 17 tane sığırı yolun başında kesip bıraktılar. Buzağı kesmeye kıyamadılar bıraktılar. Malları saklamadılar bahçelere bıraktılar. Tavukları vurdular, kestiler yediler hiç kalmadı” (Brendemoen s. 192).

Abdullah Balta (74): “Eşyalarımızı hayvanların üstüne iplerle bağladık, yataklarımızı bağladık. Sonra inekleri çeker giderdik. İneği sağır yer içerdik sütünü. Tuzsuzluktan kırıldık. Çok tuzsuzluk vardı, yemeği pırasa ve soğanla yerdik. Deniz suyu ile yerdik. Et yoktu bitkileri yerdik” (Brendemoen s. 197).

Namus Vakaları

Salih Kaba (75): “Rus amir emir verdi katiyen ilişik yok bunlara dedi. Kadına ilişmek yok dedi. Orda ağabeyim vardı, komşunun karısı vardı bunu elinden tuttu alacaklar, benim abim tekme vurdu iki Rus’a onları devirdi. Kadını aldı kurtardı” (Brendemoen, ss. 37-38).

Hanife Hanım (85): “Babalarımız baktılar ki Ruslar kadınları alıp Söğütlü’de bir eve götürdüler” (Brendemoen s. 191).

Sonuç

Bernt Brendemoen'in eseri bütün bu veriler ışığında dil bilimi açısından eşsiz olsa da tarihi açıdan birinci elden, orjinal, sözlü tarih çalışmaları alanında çok önemli bir katkı sağlamaktadır. Birinci Dünya Savaşı süreci, yaşananlar; Doğu Karadeniz, Trabzon, işgal ve Ruslar özelinde halkın birebir yaşadıklarını aktarması çok önemlidir. Görüşülen kişilerin ya o dönemi bizzat savaşa katılarak yaşamış, ya çocuk olarak yaşamış ya da anne ve babasından dinlemiş olması resmi belgelere dayandırılan tarihi seyirden farklı olarak bir pencere açmaktadır. Bizzat dönemin sosyal, ekonomik, askeri, dini durumları ile işgal sürecinde yaşananları, yolları, haberleşme ve sağlık şartlarını, tarım ve hayvancılık durumları ile komşuluk ilişkilerini kesit kesit gözler önüne sermektedir. Bu açılardan eser eşsiz ve tarihi kültürel mirasın bir tuğlasıdır. Eser içerisinde önceden planlanan, tek tip sorular olmadığı için konu zenginliği fazladır. Eserden anlaşıldığı üzere anlatıcılara fazla müdahale edilmemesi, yönlendirme yapılmaması, sınırlar koyulmaması eserin zenginliğini artıran unsurlardan olmuştur. Görüşülen kişiler kendi anlatmak istediklerini anlatmış, anlatılarda bölgenin kültürel ve tarihi birikiminin sonucu olduğu için her tespit, kızgınlık, acı, aşağılama, tehdit, övgü okuyucuya bölgeyi ve yaşananları daha iyi tanımlama anlama alanı sunmuştur.

Taranan ve değerlendirilen eserde bölgenin gelenek ve kültürü gözlemlenebildiği gibi bölgede yaşanan savaşın yansımaları; savaş süreci, işgal, muhacirlik, kayıplar, askeri faaliyetler, kayıplar, Rus ve Ermenilerle yaşanan olaylar 139 kişi belleği üzerinden teyit edilmiştir. Çalışmanın ana teması olarak merkeze alınan Doğu Karadeniz'in Ruslar tarafından işgali olduğu için bu konuyu ilgilendiren ana ve alt başlıklarda (Birinci Dünya Savaşı, Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ermeniler-Rumlar ve Faaliyetleri, Doğu Karadeniz'in İşgalinde Ruslar ve Faaliyetleri, Seferberlik-Muhacirlik, Anlatılar-Savaş Psikolojisinin Adından Oluşan Etnik Hakaret ve Küfürler, 3. Ordu, Şehitlikler- Asker Anıları, Savaşta Kullanılan Hayvanlar, Namus Vakaları) görüşülen kişilerin birebir anlatıları ile özet olarak verilmiştir. Bu içerik halkın savaşla ilgili tecrübelerinde çok zengin bir panorama sunmuştur.

Birinci Dünya Savaşına genellikle "Alman Harbi" denildiği görülmüştür. Savaş, muhacirlik, Rum-Ermeni ve Rus faaliyetleri, bölgede alınan tedbirler 3 katmanlı anlatıcılarla eserde yerini almıştır. Birinci gruptakiler, bölgede savaş bizzat yaşayanlar, ikinci grup savaş sürecinde doğanlar ve üçüncü grup, savaş sonrasında yaşananları katılanlardan bizzat dinlediği ya da bir sonraki nesilden anlatı olarak duydukları şekillerde ifade etmişlerdir.

Sıralanan bu konu tasnifli ve üç grup anlatıcılarda; özetlerde dikkat çeken en önemli özellik, tarihi veriler, kaynaklar, hatırat, tezler ve makalelerde ifade edilen olayların, hemen hemen hepsinin yaşandığı, belleklere kazıldığı, sözlü tarih aracılığı ile halk tarafından aktarıldığının tespitini sağlaması olmuştur. Akademik verilerle karşılaştırıldığında hemen hemen hiç sapma yoktur. Yer isimleri, hareket şekilleri, güzergahlar, çatışma alanları, kullanılan silahlar, bombardıman süreçleri akademik çalışmalarda olduğu gibidir (Alşan, 2017, ss. 19-263).

Muhacirler Trabzon'dan kendi iç dağlık bölgelerine gittiği gibi sınır illere kara

ve deniz hatlarından da gitmeye çalışmıştır(Ordu, Perşembe, Bulancak, Tirebolu, Giresun/Harşit, Samsun, Bolu, Düzce, Adapazarı/ Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Gümüşhane vb) güzergahlar tarihi kayıtlarla birebir aynı olduğu gözlemlendiği gibi “Muhacirlik”te yaşanan; Sağlık, beslenme, tedavi şartlarının da Türkler açısından zorlu ve yokluk derecesinde olduğu, hastalıktan bir çok insanın öldüğü, tuz yokluğunun yaşandığı, tuz için deniz suyunun kullanıldığı görülmektedir. Savaş sırasında mektuplaşma ve haberleşmenin kesildiği, savaş sürecinde müslim ve gayrimüslim halkların her zaman çatışma yaşamadığı insanlık, yardım, yemek verme saklama gibi komşuluk ve merhamet örneklerinin de yaşandığı, bölgede müslim ve gayri müslim halkın folklorik olarak “kirve”(Brendemoen s. 194) “Hristiyan dost” olarak törenleri ile sosyolojik bir bağ tesis ettiği, muhacirlik sırasında yollarda özellikle yaşlıların bazılarının terk edildiği ve öldüğü, muhacirlik hatlarının hem sahil hem iç kesimler güzergahında olduğu, bölgede kalanların iç hatlara orman ve yaylalara çekildiği, işgal sürecinde sahillerden bombardıman süreçleri ve kullanılan silahlar; Mitralyöz, kırmalı japon tüfeği, süngü, top, Maria gemisi bombaları gibi örnekler olduğu görülmektedir. Ayrıca içselleştirilen nesilden nesile aktarılan muhacirlik anılarının, muhacirlik tanımlamaları oluşturduğu bir vakıadır (Muhacir Karısı) (Brendemoen,,259).

Rusların işgal adımları, yönetimleri, halka muameleleri, faaliyetleri, Gayrimüslim halkın Ruslara yardım ettiği, devrimden sonra geri çekilmesi, geri çekilirken her şeyi geride bıraktıkları, bölgede özellikle yol-şose yapımları, bu yollarda yerli halkı çalıştırıp günlük para verdiği, kurallar önem vermeye çalıştığı, Rusların hayvancılığı bitirecek derecede sürülere el koyup yediği, domuz gibi hayvanları getirip yediği gibi bunların çoğalmasına sebep oldukları, işkence ve iftiralara karşı Rus kuvvetlerine müracaatların olduğu, köylerde erkek kalmayan yerlerde kadınların Ruslara karşı mücadeleye katıldıkları tespit edilebilmektedir.

Ermeni ve Rum değerlendirmelerine bakıldığında, Türkler tarafından savaş şartlarında bu iki halkın birbirine karıştırılmış olduğu görülmektedir. Bölge halkının zihninde gayrimüslim algısı ile iki grup zaman zaman aynı kefeye konmuştur. Ermeni çete faaliyetleri ve Rum çete faaliyetlerinden bahsedilirken bu durum açık olarak görülmektedir. Savaş sürecinde özellikle Ermenilerin Rusların askeri faaliyetlerinde yer aldıkları, Ermenilerin çetecilerin bölgede çeşitli zulümler yaptığı ifadeleri vardır. Bir de iyi komşuluk ilişkileri ile açıklanabilecek bir vakia olarak halkın bir kısmı Ermeniler için “gavur” demeyerek, “gavurlar buradan çıktı gitti ama Ermenilerin çıktığını bilmiyorum” diyerek Ermeni ve “gavur” u iki ayrı şey olarak düşünenler de vardır. Başka bir görüşmeci de, “Rum denen Yunandır, Ermeni denilen Ruslardır” diyerek kafasındaki eşleştirmeyi paylaşmıştır. Bir de Rusların Hristiyan olmadığını düşünenler vardır. Dolayısı ile Trabzon ve çevresinde, millet, ırk ve din algısı çeşitlidir denilebilir. Her millet kardeştir inancını taşıyan yerli halkın, bölgede savaş sürecinde dahi komşuluk ilişkilerini muhafaza ettiği vakıalar tespit edilmiştir. Bu Ruslara karşı saklama, yemek verme, barındırma, ihbar etmeme örnekleri az da olsa vardır. Bu anlatılar, bölgedeki Hristiyan sivil unsurların insanlık örneklerini sergilemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Akarca, H. D. (2014). İlmi işgal: Rus bilim adamlarının Trabzon ve civarında gerçekleştirdikleri arkeolojik faaliyetler. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 21-30.
- Alşan, S. (2014). Doğu Karadeniz’de Rus çekilişi sırasında Ermeni faaliyetleri (1916-1918). *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 17(17), 173-184.
- Alşan, S. (2017). *Doğu Karadeniz’in en uzun iki yılı*. Serander Yayınları.
- Ataman, H. (1990). *Esaret yılları, bir yedek subayın I. Dünya Savaşı şark cephesi hatıraları*. Kardeşler Matbaası.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Hariciye Siyasi Evrakı. HR.SY, Dosya 2206, Gömlek 5.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Hariciye Siyasi Evrakı. HR.SY, Dosya 2208, Gömlek 965.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Hariciye Siyasi Evrakı. HR.SY, Dosya 2884, Gömlek 4.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi. (BOA). Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı. Y..MTV, Dosya 287, Gömlek 85.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk inkılâbı tarihi* (Cilt 3, Kısım 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Benazus, H. (2006). *Sarıkamış faciası*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Brendemoen, B. (2002). *The Turkish dialects of Trabzon their phonology and historical development* (Cilt 1-2). Harrassowitz Verlag.
- Bulut, T. (2012). Büyük Britanya ve Doğu sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(25), 245-255.
- Genelkurmay Başkanlığı. (1993). *Birinci Dünya Harbi’nde Türk harbi, Kafkas cephesi III. ordu harekâtı* (Cilt 1). Genelkurmay Basımevi.
- İybar, T. (1950). *Sibirya’dan Serendib’e*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Menteşoğlu, Ö. E. (2008). *Giresunlu fedailerle konuştum onlar da çılgındı*. Ofset Matbaacılık.
- Mintslov, S. P. (2008). *Rus işgal komutanı S. P. Mintslov’un Trabzon günlüğü* (E. Uzun, Çev.).
- Nikolski, G. (1935). *Sarıkamış hareketleri* (M. K. Nazmi, Çev.). Genelkurmay Basımevi.
- Özgüldür, Y. (2021). İttifaktan savaşa: 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman ittifak antlaşması ve yansımaları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 76(2), 475-492.
- Rose, J. H. (1922). Great Britain and the Eastern question. *The Journal of International Relations*, 12(3), 307-319.
- Sağlam, T. (1941). *Büyük harpte 3. ordu’da sıhhi hizmet*. Askeri Matbaa.
- Şakir, Z. (1944). *Cihan harbini nasıl idare ettik, 1914-1918*.

- Saran, A. K. (2007). *A. Selim Yavuz'un not defteri, 1892-1968, hatıralar.*
- Usta, V. (2004). Rus Bilimler Akademisi heyeti tarafından işgal yıllarında Trabzon'da yapılan çalışmalar ve Rusya'ya götürölen eserler. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (153), 21-30.
- Üste, A. N. (2018). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da güç dengesi ve Hitler'in güç dengesi politikası. *Aydın İktisat Faköltesi Dergisi*, 3(1), 68-82

Extended Summary

The First World War and the fronts on which the Ottoman Empire fought are very important in terms of world history. In particular, the fact that England, France, and Russia took sides against the Ottomans put the Ottoman Empire in a difficult position, especially on the Eastern, Western, and Southern fronts. Especially in the battles against the Russians on the Eastern Front, the 3rd Army was almost wiped out during the Sarıkamış Siege Operation, leaving the region defenseless and preventing the Ottoman Empire from recovering quickly. This state of vulnerability paved the way for the occupation of Trabzon, an important center in the Black Sea region. By focusing on Bernt Brendemoen's work, we can shine a spotlight on the events that unfolded in the Eastern Black Sea region during this period.

Looking at the events identified in the content of this document, the following observations can be summarized: The Russians carried out a swift and successful action, advancing almost to the center of Anatolia along its land and sea routes in about two years. Along the coastal route, Batum, Artvin, Rize, Trabzon, and Giresun were occupied. The land route could not be recaptured by the Ottoman Empire due to the Ottoman Siege of Sarıkamış in Kars. Russian forces arriving from two directions, connecting Kars, Erzurum, Erzincan, Bayburt, and Gümüşhane with Trabzon, were able to join forces. For the people caught between two fronts under Russian pressure, the migration route began along the coast from Batum to Hopa, continued through Artvin and Rize, and after the occupation of Trabzon, extended as far as Giresun, Ordu, Samsun, Bolu, Adapazarı, and Düzce. This route generally extends along the landward side towards the highlands of Trabzon, Karadağ, the forested interior of Hıdırnebi, Havza, Merzifon, Tosya, Sivas, and Gümüşhane.

Alongside the military operations of the war, migration had now begun as a significant movement of the civilian population, and the Ottoman Empire's ability to manage this chaos, in addition to the war, was weakening day by day. The issues of where refugees would be directed, their sustenance, cash assistance to be provided, health and sanitation services, security, and shelter arose. The complex and uncertain repercussions of the war forced the Turkish people to abandon their property, land, and even kill some of their animals, becoming refugees by their own means. During this migration process, families were scattered, and incidents of loss and murder occurred. Under the weight of these conditions, there have been tragic events affecting everyone, including refugees dying of starvation. Conflicts and gang-related incidents, particularly within the civilian sector, have led to an increase in civilian losses.

In addition to the military operations carried out by the Russians in Trabzon and its surroundings, their civil and social activities in the region are also significant. The establishment of an academic council in the region, the publication of a local newspaper, the construction of roads and highways, the bombardment by the ship Maria, the weapons used and their types, the recording of historical structures, the identification of historical artifacts in the region and their transport to Russia, the effects of the Bolshevik Revolution, and the Russian army leaving behind significant equipment while withdrawing from Trabzon are important events.

The occupation process and the state of the armies have generally been covered in academic studies, but there has been little evaluation in the field of oral history. It is particularly important for civilians to evaluate events firsthand and describe how they saw them from their own perspective. This is because the study also contains information that cannot be found in official records. The existence of unrecorded losses, such as neighborliness, interactions between Christian and Muslim populations in the region, wartime cooperation, and the people finding their own solutions, is understood from these interviews. Brendemoen's work is significant in this area. Although the study is based on language, the 139 free interviews provide important information on history. In particular, the Russian occupation, migration, relations between regional peoples, and the experiences of civilians are clearly distinguished in the work. The fact that the study reached participants of both genders who had seen and heard the war increases its contribution.